

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Kur'ân Yorumuna Etkisi Bağlamında Hz. Ömer'in Kıraatleri

In The Context of Its Effect on The Interpretation of The Qur'an Omar's Recitations

Avnullah Enes ATEŞ

Doç. Dr., Bilecik Őeyh Edebali Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Associate professor, Bilecik Sheikh Edebali
University, Faculty of Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Bilecik, Türkiye
enes.ates@bilecik.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4909-9203>

Cihan SUBAŞI

Yüksek Lisans, Bilecik Őeyh Edebali Üniver-
sitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Master, Bilecik Sheikh Edebali University
Social Sciences Institute
Department of Basic Islamic Sciences
Bilecik, Türkiye
chnsubasi@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5149-099X>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Arařtırma Makalesi/ Research Article

Geliő Tarihi/Date Received: 13/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2023

Atıf / Citation: Ateş, Avnullah Enes – Subaşı, Cihan. “Kur'ân Yorumuna Etkisi Baę-
lamında Hz. Ömer'in Kıraatleri”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April, 2023), 75-93.
<https://doi.org/10.31121/tader.1250680>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıőtır. İntihal tespit edilmemiőtir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile li-
sanslanmıőtır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŐ / Türkiye

Öz

Hiz. Ömer'in (ö. 23/644) İslâmî ilimlerin pek çok alanına büyük katkıları olmuştur. Kendisinden kıraat nakledilen sahabîlerden biri olması sebebiyle Hiz. Ömer'in kıraat ilminde de önemli bir yeri vardır. İslâm tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birinin kıraatleri bir araya getirilmeyi ve Kur'an yorumuna etkisi açısından incelenmeyi fazlasıyla hak etmektedir. Üstelik kıraat-i aşere imamlarının çoğunun isnadında Hiz. Ömer bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Hiz. Ömer'den nakledilen mütevâtir ve şâz kıraatler incelenmiş, Kur'an yorumuna etkisi bağlamında tasnif edilmiştir. İçlerinde sadece fonetik özellikler taşıyan kıraatlerle ferşü'l-hurûf denilen, telaffuzunda farklılık bulunan kıraatler ayrıştırılmıştır. Bunun sebebi fonetik farklılıkların Kur'an yorumuna etki eden nitelik taşımamasıdır. Ferşü'l-hurûf türü kıraatler ise ufak nüanslarla da olsa mutlaka farklı bir anlama kapı aralamaktadır. Bu nedenle bunlar manaya etki edip etmemesine göre tasnif edilmiştir. Seçili örnek ayetler üzerinden Kur'an yorumuna katkısı gösterilmeye çalışılmıştır. Hiz. Ömer'den nakledilen kıraatlerin içerisinde hem mütevâtir hem de şâz kıraatler vardır. Konu yorum eksenli ele alındığından her iki türdeki kıraatler de araştırmada kaynak olarak değerlendirilmiştir. Hiz. Ömer'den gelen kıraatlerin Kur'an yorumuna ne denli hizmet ettiği böylece ortaya koyulmuş olacaktır. Müstakil olarak Hiz. Ömer'den gelen bütün kıraat rivâyetlerinin kaydedileceği bir çalışma, tefsir ve kıraat alanına ilgi duyan araştırmacıları beklemektedir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kıraat, Şâz, Mütevâtir, Hiz. Ömer'in Kıraatleri.

Abstract

Umar İbn al-Khaţţâb (d. 23/644) made great contributions to many fields of Islamic sciences. He also has an important effect on the science of variant readings of the Qur'an because he is one of the companions from whom some qirâats was transmitted. As a prominent figure in Islamic history, the narrations of qirâats which is ascribed to him deserve to be analyzed extensively. Moreover, he is included in the chain of transmitters by most of the imams of ten recitations. Therefore, we will address mutavâtir and shâzz recitations narrated from him and their effect on the interpretations of the Qur'an. We will only deal with the differences in word structure and i'râb which is called farsh al-hurûf due to the reason that phonetic differences do not have any quality to affect the meaning. It will be tried to show its contribution to the interpretation of the Qur'an through selected sample verses. There are both mutawâtir and saz recitations among the recitations transmitted from Omar. Since the subject is handled on the basis of interpretation, both types of recitations will be considered as a source in the research. Thus, we will seek to manifest the contribution made to the exegesis of the Qur'an by narratives of variant readings both mutawâtir and shâzz ascribed to Umar b. al-Khaţţâb. We should note that an independent research is required to be conducted by those who specialize in the field of Qur'anic exegesis and variant readings.

Keywords: Tafsir, Recitations (Qirâat), Shâzz, Mutawâtir, Variant Readings By 'Umar b. al-Khaţţâb.

Giriş

Kur'an'ın birçok farklı vecihlerle kıraat edilmesi meselesi Müslümanların ehemmiyet gösterdikleri en önemli alanlardan biri olmuştur. Kur'an'ın lafzının okunuş keyfiyetlerini konu edinen kıraat ilmi, lafzın etkilediği mana ile de derin irtibatı olan bir ilimdir. Kıraat ilmi bizzat Hiz. Peygamber'den bizlere kadar nesilden nesile silsileler halinde tedris edilegelmiştir.

Hiz. Peygamber'in (sav) sahâbeye Kur'an'ı kıraat etmede yedi harf ruhsatı tanınması kıraat farklılıklarının oluşmasına zemin hazırlamış ve pek çok sahâbî bu ruhsata binaen farklı okuyuşlar serdetmişlerdir. Bu sahâbîlerden bazıları Hiz. Peygamber'in vefatından sonra vahiy kâtiplerinin yazdıklarından ayrı kendileri yazmak suretiyle şahsi Mushaf edinmiş ve okuma yazmayı bilenler değişik yerlerde Rasûlullah'tan öğrendikleri kendi kıraatlerini öğretmeye devam etmişlerdir.¹ Tefsirlerde rastladığımız bu tarz kıraatler ayetleri anlama ve yorumlamada çeşitliliğin oluşmasına ve anlamın zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Müfessirler bu kı-

¹ Ömer Özbek, *Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 33.

raatleri ayetleri izah etmede kullanmışlardır. Fakat belirli isimlere dayandırdıkları kıraatlerin senedlerini çoğu zaman zikretmemiş olmaları ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir.

Rivâyet veya dirayet metoduyla yazılmış neredeyse bütün tefsir eserlerinde kıraat meseleleri; Kur'an'ın anlaşılmasındaki önemi sebebiyle vazgeçilmez bir konumda olmuştur. Kendisinden kıraat rivâyetleri bulunan pek çok sahâbî vardır. Bunlardan birisi de Hz. Peygamber'in yanında uzun süre bulunmuş ve onun ikinci halifesi olacak kadar önemli bir şahsiyet olan Hz. Ömer'dir. Hz. Ömer siyaset ile meşgul olan bir sahâbî olarak temâyüz etmiş olsa da onun ilmî sahada da ne denli yetkin biri olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer'in tefsir, fıkıh, hadis ilimlerinde önemli bir yeri olduğu gibi kıraat ilminde de önemli bir yeri vardır. Kıraat imamlarından altısının isnad zincirinde yer alması onun kıraat ilmindeki önemli yerinin en büyük göstergesidir.² O hayatı boyunca öğrenmeye olan ilgisini devam ettirmiştir. Kıraat meselelerinde de aklına yatmayan durumlarda sonuna kadar araştırmalarda bulunmuş, doğru olanı bulmaya gayret etmiştir. Bu anlamda Übey b. Ka'b, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Sâbit, Hişâm b. Hakîm gibi sahabîler ile olan münakaşaları onun bu ilme merakını ortaya koyması bakımından kayda değerdir.³ Bu münakaşalar neticesinde doğru olanı kesin bir şekilde teyit etmek için konuyu Hz. Peygamber'e intikal ettirmiş, bu çabalarının ardından yanıldığı ortaya çıkarsa da bunu açık yüreklilik ile itiraf etmiştir. Nitekim Übey b. Ka'b'ı kıraat ilminde kendisinden daha yetkin görmesi buna delil olarak gösterilebilir.⁴ Kaynaklarda belirtildiğine göre, Hz. Ömer kıraate olan ilgisi ve merakı sebebiyle bu ilme pek çok katkı sağlamıştır. Tefsir kaynaklarında kendisine ait olduğu belirtilen birçok kıraat nakilleri yapılmıştır. Bu kıraatlerden bazıları mütevâtîr, bazıları da şâz olarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızda Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatlerin Kur'ân yorumuna etkisi bağlamında nasıl değerlendirildiğine değinilecektir. Bu bağlamda kendisinden nakledilen kıraatlerden çeşitli örnekler sunulmuştur. Bu

² Söz konusu altı imam sırasıyla şunlardır: Nâfi' el-Medenî, İbn Kesîr el-Mekkî, Ebû 'Amr, Kisâi el-Kûfî, Ya'kûb el-Hadramî ve Halefû'l-Âşir. Detaylı bilgi için bkz. İstanbul Fatih Millet Kütüphanesinde 4640 numaralı İmâm Şâtîbî'nin Hırzu'l-Emânî adlı eserinin yazma nüshasının son kısmındaki ilaveler bölümü. Ayrıca bkz. Hasan Tahsin Feyizli, *Kıraat-i Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 305.

³ Hişâm b. Hakîm ile olan münakaşası hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), 6/184 (2419. Hadis); Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435), 2/551 (220. Bâb, 1851. Hadis); Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit ile olan diyalogları için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Mahmûd Muhammed Şâkir (Beyrût: Müessetü'r-Risale, 2000), 14/439; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993) 4/268-269; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1955, I, 210, 319; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberîstânî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb-et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabîy, 2000) 6/129; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin Limâ Tezammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 15/179-181; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb* (Dâru'l-Arabîyyeti'l-Kitâb, 1983), 448.

⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/380-381. Burada Hz. Ömer'in "Ali en iyi hüküm verenimiz, Übey en iyi okuyamızdır" şeklindeki sözünü de zikretmek yerinde olacaktır. Bkz. Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi-Marifeti'l-Etrâf*, nşr. Abdussamed Şerefu'd-Dîn (Mektebetü'l-İslâmî, 1983), I, 37.

kıraatlerin fonetik özelliklerinin yanında manaya etkisinin olup olmadığı üzerinde durulmuş ve Hz. Ömer'e nispet edilen şâz ve mütevâtir kıraatlere de bazı örnekler verilmiştir.

Kıraat ilmi ile ilgili pek çok eser kaleme alınmışken Hz. Ömer'in kıraatini müstakil olarak ele almış eser tespit edilememiştir. Ancak Hz. Ömer'in tefsir ilmindeki yeri ile ilgili yapılan bazı çalışmalar içerisinde derinlemesine girilmeden, onun kıraatine de yüzeysel olarak yer verenler olmuştur. Bunlara Hz. Ömer'in Taberî, İbn Kesir ve Suyûtî'deki rivâyetlerini toplayan İbrahim b. Hasen'in *et-Tefsîru'l-Me'sûr an 'Umer b. el-Hattâb*⁵ adlı eseri, Doç. Dr. Gökhan Atmaca'nın Hz. Ömer' in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları⁶ ismiyle kitaplaştırdığı doktora tezi, M. Ali Erdal'ın Hz. Ömer' in Tefsir Rivayetleri⁷ adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Cemal Nu'mân Abdullah Yâsîn'in *Kıraâtu 'Umer b. el-Hattâb Radiyallâhu Anhu Cem'an ve Dirâseten ve Tevcihen*⁸ adlı makalesi örnek olarak verilebilir. Ancak bu çalışmaların Hz. Ömer'in kıraatinin Kur'ân yorumuna etkisi üzerine yazılmadığı, sadece kıraatlerden bazılarının olduğu gibi sunulduğu görülmüştür. Bu nedenle bu çalışma, Hz. Ömer'in kıraatinin derli toplu bir şekilde sunması ve Kur'ân yorumuna etkisini ortaya koyması yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Hz. Ömer'in Kıraatinde Yer Alan Fonetik Özellikler

Kelimelerdeki ses ve telaffuz değişikliklerini ifade eden fonetik farklılıklar kadim kıraat algısında “usûl” adıyla muarrefitir.⁹ Fonetik farklılıklar; idğâm, hemzenin okunuşu, sükûn-hareke, cemi mîminin okunuşu, kinâye hâ'sının okunuşu, yâ harfinin okunuşu, vakf-vasl, ibdâl, imâle, med-kasr vb. gibi konuları ihtiva etmektedir.¹⁰ Hz. Ömer'den rivayet edilen kıraatlerde de usûle ait bazı özellikler mevcuttur. Hz. Ömer'in kıraatinde yer alan bu özelliklerden bazılarını bu kısımda aktaracağız.

Hz. Ömer'in kıraatinde kelimelerden bazılarının belli kısımlarında hareke yerine sükûnun, sükûnun yerine de hareketin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Bakara Sûresi 55 ve Nisâ Sûresi 153. ayette geçen الصَّاعِقَةُ kelimesini Hz. Ömer'in الصَّعِقَةُ “es-sa'katu” şeklinde “sâd” harfinden sonra med ilave etmeden, “ayn” harfini de sükûn ile kıraat ettiği nakledilmektedir. Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs ve İmam Kisâî'nin de bu okuyuşu tercih ettik-

⁵ İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an 'Umer b. el-Hattâb*. Bu kitabın tanıtım ve değerlendirmesi Davut Şahin tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Davut Şahin. “Hasen, et-Tefsîru'l-Me'sûr an Umer b. el-Hattâb, ed-Dâru'lArabîyye li'l-Kitab”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (Aralık 2010): 234-240.

⁶ Atmaca'nın çalışmasında Hz. Ömer'in kıraatlerinden bazıları sıralanmıştır. Her ne kadar detaylara girilmemiş, uzun analiz yapılmamışsa da Hz. Ömer'in kıraatine başlı başına yer vermesi ve araştırmacıları bu konuya yöneltmesi önem arz etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Gökhan Atmaca, *Hz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 177-189.

⁷ Bkz. Muhammet Ali Erdal, *Hz. Ömer'in Tefsir Rivâyetleri* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁸ Cemal Nu'mân Abdullah Yâsîn, “Kıraâtu Ömer b. el-Hattâb Radiyallahu Anhu Cem'an ve Dirâseten ve Tevcihen”, *Mecelletü'l-Bâhisü'l-Câm'iyyi li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* XXXVIII (2019).

⁹ Bkz. Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 57. Çağdaş araştırmacılar “usûl” yerine “fonetik farklılıklar” ifadesini kullanmaktadırlar. Bkz. Bayram Demircigil, *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'an Tefsirine Katkısı* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2016), 75.

¹⁰ Abdulâlî el-Mes'ûl, *Mu'cemu mustalahâti ilmi'l-kirâati'l-kur'âniyye* (Kahire: Dâru's-selâm, 2007), 86.

leri kaynaklarda belirtilmektedir.¹¹ Kisâî dışındaki diğer Kıraat-ı Aşere İmamları ise الصَّاعِقَةُ “es-sâ ‘ikatu” şeklinde “sâd” harfinden sonra med harfi getirerek okumuşlardır.¹²

Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'nda belirttiğine göre on dört kıraat imamından biri olan İbn Muhaysın (ö. 123/741) Kur'ân'da bu kelimenin geçtiği her yerde Hz. Ömer'in okuduğu gibi okumuştur.¹³ الصَّاعِقَةُ kelimesi ile “uyarılmalarına rağmen buzağıya tapınan Yahûdîleri” cezalandırmak amacıyla gökten indirilen ateş (yıldırım)in murâd edildiği ifade edilirken; الصَّعْقَةُ kelimesiyle ise yıldırımın düşmesinden sonra çıkardığı ses sonucu in-sanda bırakmış olduğu korku ve şaşkınlık gibi hallerin murâd edildiği zikredilmektedir.¹⁴ Mana itibariyle iki kıraat arasında derin bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Binaenaleyh Hz. Mûsa'ya Allah'ı bize açıkça göster demeleri¹⁵ ve onun bütün uyarılarına rağmen buzağıya tapınarak Allah'ın emrine âsî gelmeleri sebebiyle gökten üzerlerine indirilen bu ateş ile, yani ya bizzat yıldırımın kendisiyle ya da yıldırımın sebep olduğu birtakım musibetler ile cezalandırılmışlardır.¹⁶ Sahih ve sağlam bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşan ve on kıraat imamının kabul ettiği bu iki kıraat; kıraat ilmi açısından mütevâtir kabul edilmiştir. Bu ihtilaf her iki kelimenin telaffuzundaki farklılıktan ibarettir ve tefsirlerde de zikredildiği üzere ayetin yorumuna ve anlamına zenginlik kattığı söylenebilir.

Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatlerde hareke değişikliklerinin bulunduğu örneklere de rastlanmaktadır. Fonetik özellik olarak değerlendirilen bu özelliğe En'âm Sûresi'nin 125. ayetinde geçen حَرْجًا kelimesi örnek olarak verilebilir. Hz. Ömer'in حَرْجًا kelimesindeki “râ” harfini kesre ile حَرْجًا “haricen” şeklinde okuduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre Nâfi (ö. 169/785), Âsım (ö. 127/745)'dan rivâyet ile Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809), Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48), İbn Muhaysın, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Abbâs (ö. 68/687-88) da bu şekilde kıraat etmişlerdir.¹⁷ Diğer Kıraat-ı Aşere İmamları İbn Kesîr (ö. 120/738), Âsım, Ebû Amr (ö. 154/771), İbn Âmir (ö. 118/736), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805), Ya'kûb (ö. 205/821) ve Halef (ö. 229/844)'in “râ” harfini fetha ile حَرْجًا “haracen” şeklinde okudukları zikredilmiştir.¹⁸ Şâyet bu kelime Hz. Ömer'in de okuduğu gibi

¹¹ el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/404; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gâvâmi'z-t-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Tevîl* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiy, 1987), 1/142; el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 1/263; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 1/104.

¹² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 1/121; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/131; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 2/190.

¹³ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/404.

¹⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/359; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 4/121.

¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/585.

¹⁶ en-Nisa 4/153.

¹⁷ Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbü'l-Hücce li'bn Hâleveyh fi'l-Kirââti's-Seb'*; thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycâtî (Şâm: Dâru'l-Me'mun li't-Türâs, 1987), 3/400; es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 3/358; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 2/541.

¹⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirââti'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1985), 2/262; Hammûş b. Ebû Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf An Vücûhi'l-Kirââti's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1987), 1/450; Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs

حَرْجاً “haricen” şeklinde okunursa; kelimenin mübâlağalı ism-i fâil kalıbında olacağı belirtilmektedir.¹⁹ Eğer حَرْجاً “haracen” şeklinde okunacak olursa; bu takdirde de kelime masdar kabul edilir. Binaenaleyh حَرْجٌ “haracun” kelimesinin lügatte darlık/sıkıntı/sıkışıklık anlamına geldiği belirtilmektedir.²⁰ Bu iki kıraate göre ayetin bu bölümünün manasında büyük bir farklılığın bulunmadığı söylenebilir.

Hız. Ömer’in kıraatinde yer alan hareke farklılığının bir diğer örneği de Tevbe Sûresi 100. ayette bulunan وَالْأَنْصَارُ kelimesidir. Hız. Ömer, Übey b. Ka‘b (ö. 33/654), Hasan-ı Basrî, Katâde (ö. 117/735), İsa b. Ömer (ö. 149/766), Saîd b. Ebî Saîd (ö. 125/743), Talha b. Musarrif (ö. 112/730), Ya‘kûb ve Âsım’ın ravisi Ebû Bekir b. Ayyâş ile onun râvisi Yahya b. Âdem (ö. 203/818) ‘râ’ harfini ref ile وَالْأَنْصَارُ “ve’l-ensâru” şeklinde okumuşlardır.²¹ Diğer kıraat imamları ise ‘râ’ harfini cer ile وَالْأَنْصَارُ “ve’l-ensâri” şeklinde okumuşlardır.²² Hız. Ömer’den bu ayetin kıraati hakkında şâz bir nakil daha yapılmaktadır.²³ Hız. Ömer ve zikredilen diğer zevât وَالْأَنْصَارُ kelimesini ya وَالسَّابِقُونَ²⁴ lafzına atıf yapmak sûretiyle okumuşlardır ya da وَالْأَنْصَارُ lafzı mübtada olup haberinin de ayetin devamında gelen اللَّهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ifadesinin olduğu zikredilmektedir.²⁵

Hız. Ömer’in kıraatinde sarfî özellikler nedeniyle sükûn ve hareke farklılığı bulunan bir diğer örnek de A‘raf Sûresi’nin 170. ayetidir. Burada geçen يُمَسِّكُونَ fiilini Hız. Ömer, İmâm Âsım’dan rivâyeti ile Ebûbekir b. Ayyâş, Ebû Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709) ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) “sîn” harfini şeddesiz bir şekilde يُمَسِّكُونَ “yümsikûne” olarak kıraat etmiş-

et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seba*, nşr. “Şevkî Dayf” (Kahire: Dâru’l-Meârif, 1980), 268; el-Kurtubî, *Ahkâmi’l-Kurân*, 7/81.

¹⁹ Hammûş b. Ebû Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye fî İlmi Me’âni’l-Kurân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmih* (Kuveyt: Mecelletü’ş-Şeria ve’l-Dirasâtü’l-İslamiyye-Câmiatü’ş-Şârîka, 1429), 3/2177.

²⁰ Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî İbn Hâleveyh, *el-Hücce fî’l-Kirâ’ati’s-Seba*; thk. Abdülâl Sâlim Mekrem (Kahire: Dâru’ş-Şürûk, 1399), 149; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kurân ve İrâbüh*, 2/290; bk. حَرْجٌ maddesi el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, 4/84; el-Bennâ, *İthâfû Fuzalâi’l-Beşer*, 1/384.

²¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kurân Tefsîru Müşkili İrâbi’l-Kurân*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî - Ali en-Necdî Nâsîf (Kahire: Dâru’l-Mısıryye, 1972), 1/450; el-Kurtubî, *Ahkâmi’l-Kurân*, 8/235; Ebû’l-Feth Osmân b. Cini el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât ve’l-İzâh anhá*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. (Kahire: Vizâratu’l-Evkâf, 1999), 1/300; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 2/398; el-Hatîb, *Mu‘cemu’l-Kirâât*, 3/445.

²² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-Kirâ’ati’l-Aşr*, 2/280; el-Bennâ, *İthâfû Fuzalâi’l-Beşer*, 1/430; İbn Mihrân, *el-Mesûd*, 288.

²³ Bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 16/129-130.

²⁴ Ayet şu şekildedir: وَالسَّابِقُونَ الْأَوْلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ

²⁵ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Misrî en-Nehhâs, *Me’âni’l-Kurân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmiatü Ümm’l-Kura, 1410), 3/247; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 16/129-130; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrât (Şâm: Dâru’l-Kalem, 1994), 3/110; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kirâ’ât*, 1/300.

lerdir.²⁶ Diğer kıraat imamlarının tamamı bu kelimeyi “sîn” harfini şeddeli bir biçimde *يُمَسِّكُونَ* “yümessikûne” şeklinde kıraat etmişlerdir.²⁷ İbn Hâleveyh (ö.370/981) *el-Huccetu fi'l-Kirâ'âti's-Seb'a* adlı eserinde Hz. Ömer ve zikredilen diğer zevâtın *يُمَسِّكُونَ* “yümsikûne” şeklindeki okuyuşlarının *أَمْسِكْ-يُمَسِّكْ* kalıbında if'âl babından geldiğini belirterek Ahzâb Sûresi 37. ayette geçen ve “Eşinle evlilik bağını koru” anlamına gelen *أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ* lafzıyla delillendirmekte ve bu kelimenin Kur'ân'da bu bâbta kullanıldığını söylemektedir.²⁸ Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) aktardığına göre ise ayetin *يُمَسِّكُونَ* “yümessikûne” şeklinde kıraat edilmesi mananın kuvvetini ifade etmesi bakımından daha sahihtir.²⁹ Kurtûbî de (ö. 671/1273) Allah'ın dinine ve kitâbına sımsıkı bir şekilde tutunmayı, hem teksîr hem de tekrâr manasını birlikte barındırması hasebiyle *يُمَسِّكُونَ* “yümessikûne” şeklindeki şeddeli okuyuşun daha evlâ olduğunu beyan etmektedir.³⁰ Binâenaleyh ayetin bu bölümüne “*Kitâb'a sımsıkı sarılıp namazı da dosdoğru kılanlar...*” şeklinde bir mananın verilmesi uygun gözükmektedir.

2. Manaya Etki Etmeyen Okuyuşlar

Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatlerden hareke farklılığıyla, dolayısıyla kelimenin sarfî yapısıyla ilgili bir örnek de A'râf Sûresi 44. ayetteki *نَعْم* kelimesidir. İmam Kisâi haricindeki İmamların A'râf Sûresi'nin 44. ayetindeki *نَعْم* kelimesinin “‘ayn” harfini fetha ile *نَعْم* “ne‘am” şeklinde okudukları belirtilirken; Hz. Ömer, İbn Vessâb³¹, İbn Mihrân el-A‘meş (ö. 148/765)³² ve Kisâi'nin ise “‘ayn” harfini kesralı olarak *نَعِم* “ne‘im” şeklinde okudukları ve bunu Hz. Peygamber'e dayandırdıkları kaynaklarda zikredilmektedir.³³ İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharrerü'l-Vecîz* adlı eserinde; Ahfeş'ten (ö. 215/830) yaptığı bir nakle göre bu iki kıraat aynı manaya gelen iki farklı okunuş olarak kabul edilirken büyük dil âlimi Sîbevehy'ten (ö. 180/796) *نَعِم* “ne‘im” şeklinde bir naklin bulunmadığı aktarılmaktadır. Fakat aynı eserde Kureyş'in önde gelenlerinin kelimeyi *نَعِم* “ne‘im” şeklinde telaffuz ettikleri de başka bir nakil olarak zikredilir. Yine aynı yerde Katâde'den gelen bir nakle göre Hz. Peygamber kendisine ‘sen peygamber olduğunu mu iddia ediyorsun?’ diyen bir adama *نَعِم* “ne‘im” şeklinde cevap verdiği de nakledilmektedir. İbn Atiyye; Hz. Ömer bir konu hakkında etrafındakilere bir şey sorup da kendisine *نَعْم* “ne‘am” diyerek cevap verdiklerinde Hz. Ömer'in o kimselere, “*ne‘am dediğiniz şey deve ve koyun demektir eğer evet manasını kasdediyorsanız kesreli söyleyin*” dediğini nakletmektedir.³⁴

²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 297; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, 2/273; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr*, 87; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 2/430; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/313; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15/396; İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, 70; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 3/213.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr*, 2/273; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/167.

²⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâ'âti's-Seb'*, 1/166-167.

²⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15/396.

³⁰ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/313.

³¹ Hadis, kıraat ve ferâiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tâbiîn nesline mensup âlim A‘meş'in kıraat hocasıdır. Mücteba Uğur, “A‘meş”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/54.

³² Uğur, “A‘meş”, 3/54.

³³ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/403; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/209-210; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/153.

³⁴ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 2/403.

Kanaatimizce, yapılan bu izahattan sonra bu kelimenin manası ve kullanımını hakkında Fahreddin er-Râzî'nin de benzeri bir rivâyeti aktardığını belirterek istidlâlde bulunmak isâbetli olacaktır.³⁵

Görüldüğü üzere kaynaklarda kelime üzerinde ciddi bir ihtilaf söz konusudur. Binaenaleyh Hz. Ömer'e ait olduğu belirtilen نَعْمَ “ne'im” kıraatinin sahih ve mütevâtir kabul edildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Kelimenin manası her iki halde de aynı olmaktadır. Ayetin manasını etkileyen herhangi bir durum söz konusu değildir. Bu durumun ağız/lehçe farklılıklarından kaynaklandığı söylenebilir.³⁶

Hız. Ömer'in kıraatlerinden manaya etki etmeyen bir diğer örnek de Kehf Sûresi 96. ayetteki بَيْنَ الصَّدَقَاتِ ifadesidir. Hız. Ömer, Ömer b. Abdulazîz (ö. 101/720), Nâfi el-Medenî, İmam Âsım'dan rivâyet ile Hafs, Hamza, Kisaî, Ebû Ca'fer, Halef, Şeybe b. Nisâh, Talha b. Musarrif, İbn Ebî Leylâ, Ya'kûb el-Hadramî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve Muhammed b. S'adân “sâd” ve “dâl” harflerinin fethasıyla بَيْنَ الصَّدَقَاتِ “beyne's-sadefeyni” şeklinde okumuşlardır.³⁷ İmam Âsım'dan rivâyeti ile Ebû Bekir b. Ayyâş ve İbnü Zekvân “sâd” harfinin dammesi ve “dâl” harfinin sükûnu ile بَيْنَ الصَّدَقَاتِ “beyne's-sudfeyni” şeklinde; kalan diğer Kıraat-ı Aşere İmamları İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca'fer ise “sâd” ve “dâl” harflerinin her ikisini de ref' üzere بَيْنَ الصَّدَقَاتِ “beyne's-sudufeyni” şeklinde okumuşlardır.³⁸ Görüldüğü üzere bu kelimenin okunuşunda kıraat imamları arasında büyük bir ihtilâf meydana gelmiştir.³⁹ Hız. Ömer bu kelimeyi; bugün ülkemizde ve dünyada en yaygın kıraat olan Âsım kıraatinin Hafs rivâyetine mutâbık bir şekilde kıraat etmiştir. Elimizde bulunan mushaflarda da bu şekildedir. بَيْنَ الصَّدَقَاتِ “beyne's-sadefeyni” kıraati hem Hicâz hem de Temim lügatına göredir ve bu kıraat lügat bakımından daha yaygın kabul edilmiştir. Diğer taraftan بَيْنَ الصَّدَقَاتِ “beyne's-sudufeyni” kıraatının Kureyş ve Hımyer lügati olduğu da söylenmektedir.⁴⁰ Bu lafzın birbirine bakan, yan yana iki komşu dağ anlamına geldiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁴¹ Bahsi geçen kelime; farklı şekillerde okunmuş olsa da mana itibarıyla bu kıraatler arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

³⁵ وَاحْتَجَّ الْكِسَائِيُّ بِأَنَّهُ رُوِيَ عَنْ عُمَرَ أَنَّهُ سَأَلَ قَوْمًا عَنْ شَيْءٍ فَقَالُوا: نَعْمَ. فَقَالَ عُمَرُ: أَمَا النَّعْمُ فَأَلْبَلُ şekildedir. Hız. Ömer evet demek istediğinizde neam demeyin neim deyin demek istemiştir. Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb, et-Tefsîri'l-Kebîr* (Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabiy, 1420), 14/245.

³⁶ Dilimizde bulunan lehçe farklılıkları buna örnek olarak gösterilebilir. Bir bölgede bir şeyin yerini sormak için “nerede” denilirken başka bir yörede aynı manayı ifade eden telaffuz “nirde” olarak sâdir olabilmektedir.

³⁷ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kurân*, 11/61; el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2/160; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/313; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'ü*, 401; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 5/306-307.

³⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâ'ati's-Seb'*; 232; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tefsîr*, 101; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücuhi Şevâzî'l-Kirâ'ât*, II, 34; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâ'ati'l-Aşr*, 2/316.

³⁹ İbn Atyyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/543; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/268-269.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Cemal Numân Abdullah Yâsîn, “Kıraatu Ömer b. el-Hattab Radiyallahu Anhu Cem'an ve Dirâseten ve Tevcîhen”, *Mecelletü'l-Bâhisü'l-Câmiyyi li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 38 (2019), 106.

⁴¹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kurân ve İrâbü'h*, 3/311; Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî İbn Hâleveyh, *İrâbü'l-Kirâ'ati's-Seb' ve İlelühâ*, thk. Abdurrahman b. Süley-

Hız. Ömer'e nispet edilen kıraatlerde manaya etki etmeyen okuyuşlara Vâkıa Sûresi 75. ayette geçen مَوَاقِعْ kelimesi bir başka örnek olarak zikredilebilir. Bu kelimeyi Hız. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Ebû Ca'fer, Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın, İbn Mihrân el-A'meş⁴², Ya'kûb el-Hadramî'nin râvisi Ruveys⁴³, İbrâhîm en-Nehâî, Hamza, Kisâî ve Halef مَوَاقِعْ "mevki'" şeklinde;⁴⁴ Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım ve Ya'kûb kelimenin cemisi olan مَوَاقِعْ "mevâki'" şeklinde okumuşlardır.⁴⁵ Görüldüğü üzere ihtilaf; kelimenin müfred yada cemi olarak okunmasından kaynaklanmaktadır.

Hız. Ömer'in manaya etki etmeyen okuyuşlarına bir diğer örnek de Mürselât Sûresi'nin 33. ayetindeki جَمَالَتْ kelimesinin okunuşudur. Bu kelimeyi; Hız. Ömer, İbn Kesîr, Nâfi', İbn Âmir, Ebû Amr, Şu'be, Ebû Ca'fer, Âsım'dan rivâyeti ile Ebû Bekir b. Ayyâş ve Şeybe b. Nisâh'ın; "cîm" harfini kesra ile ve kelimenin müennes çoğul alameti olduğuna delalet ettiğini gösteren "elif – tâ" ziyadesiyle جَمَالَتْ "cimâlâtun" şeklinde okudukları belirtilmektedir.⁴⁶ Diğer kıraat imamlarından beşi; Âsım, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef ise yine "cîm" harfini kesra ile fakat "elif – tâ" ziyâdesi olmaksızın جَمَالَتْ "cimâletun" şeklinde okumuşlardır.⁴⁷ Buradaki okuyuş farklılığının manaya bir etkisinin bulunmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

3. Manaya Etki Eden Okuyuşlar

Her dilin kendine özgü bazı kuralları vardır. Arap dili de içerisinde pek çok kural barındıran dillerden biridir. Arapça'da bazı dil kuralları gereği bir kelimenin herhangi bir harekesinin değişikliğinde bile anlam farklılıkları meydana gelebilmektedir. Zira kelimeye bitişen bir harfin harekesindeki farklılık; kelimenin yapısını değiştirdiği gibi manayı da değiştirebilmektedir. Hız. Ömer'in kıraatinde bunun örneklerine rastlanmaktadır. Nitekim İbrâhîm Sûresi 46. ayette لَتَرْوُلْ kelimesindeki "lâm" harfinin harekesinde meydana gelen değişikliğin harfin manasını ne denli etkilediği görülmektedir. Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir, Hız. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Übey b. Ka'b, Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Ebû İshâk es-Sebîî, Zeyd b. Ali, İkrime'den rivâyet ile Amr b. Dînâr, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî ve İmam Kisâî keli-

man el-Useymîn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, t), 1/420; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 3/543; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kurân*, 11/61; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/748.

⁴² Süleyman b. Mihran el-Ameş, İbrahim b. Yezid en-Nehai, Alkame b. Kays en-Nehai, Abdullah b. Mesud hadis ilminde bu sened zinciri son derece sahih kabul edilir. Dr. Mustafa Saîd el-Hım - Dr. Bediu's-Seyyid el-Lahhâm, *el-İdâh fî Ulûmi'l-Hadis ve'l-İstılâh* (Beyrût: Dâru'l-Beyrûtî, 2020), 57.

⁴³ Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Ruveys", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/274.

⁴⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kurân ve İrâbüh*, 5/115; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, 23/148; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 10/92; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 9/316; Ebû Bekr Abdullah Süleymân es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, nşr. Muhammed b. 'Abduh (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîşe, 1423), 1/185.

⁴⁵ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fî'l-Kirâ'ati's-Seb*; 341; Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbü'l-Hücce*, 6/262; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâ'ati'l-Aşr*, 2/383.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 4/386; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kirâ'ati's-Seb* (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatu's-Şârika, 1428), 4/1683; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 10/249-250.

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâ'ati'l-Aşr*, 2/397; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'ât*, 2/347; İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 457.

menin başındaki “lâm” harfini nasb, kelimenin sonundaki “lâm” harfini ise ref üzere لَتَزُولُ “letezûlü” şeklinde okumuşlardır.⁴⁸ Kalan diğer kıraat-ı aşere imamları ise لَتَزُولُ “litezûle” şeklinde kıraat etmişlerdir.⁴⁹ İncelediğimiz kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla لَتَزُولُ “litezûle” şeklindeki okunuşun üç farklı şekilde izahının yapıldığı göze çarpmaktadır. Zikredilecek olan izahların tam anlamıyla anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin tamamını buraya aktarmamız faydalı olacaktır. İbrâhîm Süresi 46. ayet ve yapılan izahlar şu şekildedir:

“وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ”

1-) Râzî'nin de bildirdiğine göre nahivciler; لَتَزُولُ وَإِنْ كَانَ lafzındaki “in” edatının olumsuzluk ifade eden “mâ” manasında olduğunu, bu sebeple de nefyden sonra gelen lâmin lâm-ı cühûd olacağını söylemişler ve böylece لَتَزُولُ lafzının başındaki “lâm” harfinin de lâm-ı cühûd (inkâr için gelen lâm) olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁵⁰ Bu durumda da لَتَزُولُ için iki mana takdir edilmektedir: لَتَزُولُ ya tâmedir yani tâm fiil olarak amel eder ya da nâkıs fiildir.⁵¹ Tâmedir fiil olarak ele alındığında; zâlim olarak nitelendirilen önceki kavimlerin⁵² yapmış oldukları hile ve tuzaklarının hakir görüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü onların yapmış oldukları bu basit hile ve tuzaklar sağlamlığı dağlara benzetilen dinin zâil olmasına sebep olamaz. Zemahşerî'nin de belirttiği üzere Abdullah b. Mes'ûd'un لَتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ şeklindeki kıraati bu manayı desteklemektedir.⁵³ لَتَزُولُ nâkıs fiil olarak ele alındığında ise haberinin ne olduğu hakkında Basralı ve Kûfeli dilciler ihtilaf etmişlerdir. Basralılara göre “kâne”nin haberi mahzûf olup لَتَزُولُ fiilindeki “lâm” harf-i cer olarak mahzûf olan haberin müteallıktır. Kûfelilere göre ise burada lâm cerre olarak amel etmiştir.

2-) لَتَزُولُ وَإِنْ كَانَ lafzındaki “in” muhaffefe olarak değerlendirilebilir. Bu durumda mana onların tuzaklarının büyüklüğünü ve şiddetini ifade etmektedir. Burada dağların misâl olarak getirilmesi onların tuzaklarının ne denli büyük olduğunu göstermesi sebebiyledir.

3-) لَتَزُولُ وَإِنْ كَانَ lafzındaki “in” şartıyedir. Cevabı ise mahzûf olarak gelmiştir. Bu durumda mana; “eğer o kimseler sağlamlığı dağlara benzetilmiş olan ayet ve mucizelerin izâle edilmesi için hile ve tuzak kurarlarsa Allah da onların kurguladıklarından daha büyüğü ile onları cezalandırır” şeklinde verilebilir. Zemahşerî ise; لَتَزُولُ “letezûlü” kıraatindeki “lâm” ın ibtidâiyye olduğunu, bundan dolayı mananın da “onların tuzakları dağları yok edecek, yerinden söküüp çıkaracak kadar şiddetlidir” şeklinde olacağını söylemektedir.⁵⁴ Fahreddin er-Râzî; تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْقَطِرْنَ مِنْهُ “neredeyse gökler çatlayıp parçalanacaktı” anlamındaki Meryem Süre-

⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/40; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/53; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 7/127; Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî, *İrâbü'l-Kurân*, thk. Fâize binti Umar el-Müeyyed (Riyad: Mektebeti'l-Melik Fahd el-Vatani, 1415), 1/183; el-Hafîb, *Mu'cemu'l-Kırâât*, 4/515.

⁴⁹ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/233 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 363; İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 257; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-Aşr*, 2/300.

⁵⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 19/110.

⁵¹ لَتَزُولُ nâkıs fiil olmadığına yani tâmedir fiil olduğunda kendine isim-haber almaz fakat fâil alır.

⁵² Taberî; o tuzak kuranların önceki kavimlerde yaşayan zalim kimseler olduğunu söylemektedir. Bk. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/38.

⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/566; Ferrâ da bu konuya temas etmektedir. Bk. el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kurân*, 2/79.

⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/566.

si'nin 90. ayetini delil göstererek bu ifadedeki “söylenilen işin (dağların yok olması) kesinlikle gerçekleşeceğinin değil de, kurmuş oldukları hile ve tuzakların ne denli büyük ve korkunç olduğunun anlatılmak istendiğini” belirtmektedir.⁵⁵

Hz. Ömer'in manaya etki eden kıraatlerine başka bir örnek de Zuhruf Sûresi 19. ayette geçen **عِنْدَ** kelimesidir. Bu kelimeyi; Hz. Ömer, Hasan-ı Basrî, Ebû Recâ el-‘Utâridî, Katade, Ebu Ca'fer, Şeybe b. Nisâh, Humeyd el-A'rac, Âsım, İbn Muhaysın, İbn Âmir, İbn Kesîr, Ebân b. Sa'îd, Nâfi', Ya'kub el-Hadramî, Saîd b. Cübeyr ve İmam Kisâî'den rivâyetle Ebû Mûsâ eş-Şîrâzî **عِنْدَ الرَّحْمٰنِ** “*inde'r-rahmân*” şeklinde okumuşlardır.⁵⁶ Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef ise **عِبَادَ الرَّحْمٰنِ** “*ibâdur'rahmân*” şeklinde okumuşlardır.⁵⁷ Bu ayette geçen ve köle anlamına gelen **عَبْدٌ** veya kul anlamına gelen **عَابِدٌ** kelimesinin çoğul kipi olan **عِبَادٌ** lafzı; Rahmân'ın kulları olarak melekleri nitelemektedir. Bu kıraat ile müşriklerin; melekleri Allah'ın kızları şeklinde tavsif etmelerine bir cevap olarak “melekler Allah'ın kızları değil, kullarıdır” denilmek istenmiştir.⁵⁸ Kurtubî'nin belirttiğine göre Ebu Ubeyd ile birlikte Kûfeli dilciler de bu görüşü tercih etmektedirler. Kurtubî bu kıraatin daha sahih olduğuna dair Kur'ân'da aynı lafzın geçtiği bazı ayetleri delil olarak getirmektedir.⁵⁹ Bunlar; 1-) Enbiyâ, 26 “**إِنَّ**” Arâf, 194 “**أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ**” Kehf, 102 “**بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ**” 2-) “**الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلُكُمْ**”. Bu kıraate göre ayetin anlamı; “*Rahmân'ın kulları olan melekleri dışı saydılar*” şeklinde olmaktadır. Zarf manasında olan **عِنْدَ** kelimesiyle kıraat etmenin daha doğru olduğunu savunanlar Arâf Sûresi 206. ayeti “**إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ**” delil getirmektedirler.⁶⁰ Bu kıraate göre mana; “*Rahmân'ın katındaki melekleri dışı saydılar*” şeklinde olmaktadır. Çok az bir fark olmakla birlikte bu iki kıraat arasındaki okuyuş farkı manayı etkilemektedir. Bu iki kıraat de sahih/mütevâtir kıraat için gerekli olan şartları taşımaktadır. Bu nedenle ikisinden biri herhangi bir şekilde reddedilemez ancak daha tercih edilebilir olanı ifade etmekte bir sakınca bulunmamaktadır. Nitekim âlimler kendi bakış açıları doğrultusunda daha tercih edilebilir olanı beyan etmişlerdir.

Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatler içerisinde Hatt-ı Osmanî'ye mutabık olmayan kıraatler de nakledilmiştir. Cum'a Sûresi 9. ayet buna örnek olarak verilebilir. Mütevâtiren **فَأَسْعُوا** “*fes'av*” şeklinde kıraat edilen kelimeyi; yakın bir anlam ifade ettiği halde Hz. Ömer bambaşka bir biçimde **فَمَضُوا** “*femdü*” olarak okumayı tercih etmiştir.⁶¹ Buhârî (ö. 256/870); *el-Câmi'u's-*

⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 19/110.

⁵⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, 9/364; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kurân*, 16/72; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 27/625; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4/550; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 8/358-359.

⁵⁷ İbn Mihrân, *el-Mebsût*, 1/398; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seba*, 585; Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbü'l-Hücce*, 6/140; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, 2/368.

⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/244; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 27/623.

⁵⁹ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kurân*, 16/72.

⁶⁰ İbn Hâleveyh, *el-Hücce fi'l-Kirâati's-Seba*, 320; el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kurân*, 16/72; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 27/625.

⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/380-381; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 18/102; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâât*, 2/321; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/270; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/309; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb*, 745; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 9/461.

Sahîhi'nin Kitâbu't-Tefsîr kısmında Cum'a Sûresi'nin hemen girişinde Hz. Ömer'in bu okuyuşuna yer vermektedir.⁶² Çağdaş araştırmacılardan Gökhan Atmaca'nın da kaynaklardan aktardığına göre Hz. Ömer bu kelimeyi bu şekilde okumayı bilinçli ve ısrarlı bir üslupla tercih etmiş, üstelik Übey b. Ka'b'den geldiği ifade edilen *فَمَضُوا* "*femdü*" kıraatini reddedişini "şayet فَاسْعَوْا "*fes'av*" olsaydı cübbem sırtımdan düşecek kadar hızla koşardım" sözleriyle ifade etmiştir.⁶³

Hız. Ömer'e dayandırılan, onun kıraat ilmine olan ilgisini ortaya koyması bakımından önem arz eden ve manayı etkileyen bir diğer örnek de Ahzâb Sûresi 6. ayetidir. Kıraat imamlarının tamamı Ahzâb Sûresi'nin 6. ayetinin *الَّذِينَ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ* "*e'n-nebiyyü evlê bi'l-mü'minîne min enfüsihim ve ezvêcühü ümmehêtühüm*" şeklindeki okunuşunda mutâbık kalmış ve aralarında ihtilâf zuhûr etmemiştir.⁶⁴ Kurtubî'nin aktardığına göre Hz. Ömer; Abdullah b. Abbâs'ın *الَّذِينَ أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَهُوَ أَبُو لَهُمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ* "*e'n-nebiyyü evlê bi'l-mü'minîne min enfüsihim ve hüve ebün lehüm ve ezvêcühü ümmehêtühüm*" şeklinde okuduğunu duyduğunda önce bu okuyuşu reddetmiştir. Sonrasında o fazlalığı kaldırmasını istemiştir. Fakat Abdullah b. Abbâs: "Übey b. Ka'b'in mushafında böyledir" deyince derhal Übey'in yanına varıp durumu sormuş, bunun üzerine Übey; Hz. Ömer'e: "sen çarşı pazarda alışveriş ile meşgul iken ben Kur'an ile meşguldüm" şeklinde cevap vermiştir.⁶⁵ Kurtubî tam anlamıyla açıklamasa da Hz. Ömer'in Übey'in bu okuyuşunu kabul ettiğini söyleyebiliriz. Zira O, Übey ile zaman zaman bu gibi münâkaşalara girmiş ve onun bu ilimdeki üstünlüğünü kabul etmiştir.⁶⁶ Hatta Câbiye denilen bir yerde verdiği hutbe esnasında: "Kur'an hakkında soru sormak isteyen Übey'e, Ferâiz hakkında soru sormak isteyen Zeyd b. Sâbit'e, Fıkıh hakkında soru sormak isteyen Muâz b. Cebel'e gitsin" demiştir.⁶⁷ Bu durum İslâm toplumdaki hoşgörüyü ve daha iyi bilene karşı saygıyı gösteren bir durum olarak da değerlendirilmiştir.⁶⁸ Zemahşerî'nin belirttiğine göre Abdullah b. Mes'ûd da ayeti bu ilâve ile okumuştur.⁶⁹ Mütevâtiren okunan hali üzere ayetin anlamı "*Peygamber; Müminlere kendi nefislerinden (ya da birbirlerinden) daha yakındır. Onun hanımları da müminlerin anneleridir*" şeklinde olurken; şâz olarak değerlendirilen hali üzere ise "*Peygamber; (mânevî) babaları olarak Müminlere kendi nefislerinden (ya da birbirlerinden) daha yakındır. Onun hanımları da müminlerin anneleridir*" şeklinde verilebilir. Yine Zemahşerî'nin aktardığına göre Mücâhid; her peygamberrin kendi ümmetinin babası olduğunu bu yüzden de bütün müminlerin kardeş olarak kabul edildiğini söylemektedir. Fahreddin er-Râzî'ye göre bu ayet Hz. Peygamber'in evlatlığı Zeyd'in boşadığı Zeyneb b. Cahş ile evliliğinin ne kadar doğru bir karar olduğunun başka türlü bir istinatgâhidir.⁷⁰ Hem sahih bir senedinin olmayışı hem de Hz. Osman'ın mushâfıyla

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1999), 12/209.

⁶³ Atmaca, *Hız. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, 187.

⁶⁴ İhtilaf ettiklerinde dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/350.

⁶⁵ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 14/125-126.

⁶⁶ el-Mizzî, *Tuhfetu'l-Eşraf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf*, 1/37.

⁶⁷ el-Kurtubî, *Ahkâmi'l-Kur'an*, 18/20.

⁶⁸ Atmaca, *Hız. Ömer'in Kur'an Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*, 185.

⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 523.

⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXV, 157.

mutâbık olmaması nedeniyle Hz. Ömer'in bu kıraatinin şâz olarak değerlendirilmesi uygun görülmektedir. Çünkü bir kıraatin sahih kabul edilebilmesi için Arapça dil kurallarına aykırı olmaması, Hz. Osman'ın mushafına uyması ve sağlam bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşması gerekir.⁷¹

Hz. Ömer bazen de ayetin mütevâtir olan haline ilave kelimeler getirmek suretiyle okumuştur ki buna da Müddessir Sûresi 42. ayet örnek verilebilir. Hz. Ömer'in mütevâtiren مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ “*mê selekeküm fî sekar*” şeklinde okunan kelimeyi يَا فُلَانُ “*yê fülânü*” kelimesini ilave ederek okuduğu nakledilmiştir.⁷²

4. Manaya Etki Edip Etmediği Konusunda İhtilaf Bulunan Okuyuşlar

Çalışmamızın buraya kadarki kısımlarında Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatlerden fonetik özellik barındıran kıraatleri, manaya etkisinin olmadığı kıraatleri ve manaya etkisinin olduğu kıraatlerden bazılarını örnek olarak sunduk. Çalışmanın bu kısmında ise Hz. Ömer'e nispet edilen kıraatlerin manaya etki edip etmediği noktasında ihtilaf olan örnekleri zikredeceğiz.

Nâziât Sûresi'nin 11. ayetindeki نَخْرَةَ “*nehirah*” kelimesinin kıraat edilmişinde Hz. Ömer, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Mes'ûd'den iki farklı okuyuş nakledilmiştir.

Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Ebû Recâ el-'Utâridî, Hasan-ı Basrî, Humeyd el-A'rec, Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nisâh, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehâî, Katâde, Yahya b. Vessâb, Eyyûb el-Mütevekkil, Şible b. 'İbâd, İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan rivâyet ile Hafs ve Ebân b. Saîd, Ravh, Ya'kûb'tan rivâyet ile Yezîd b. Ahmed, Kuteybe b. Mihrân, Kisâî'den rivâyeti ile Nusayr b. Yusuf نَخْرَةَ “*nahirah*” şeklinde elifsiz (medsiz) olarak okumuşlardır.⁷³

Diğer bir nakle göre ise Hz. Ömer, Abdullâh b. Mes'ûd, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbâs, Mesruk b. Ecdâ', Mücâhid, Ya'kûb'tan rivâyeti ile Ruveys, Halef, Amr b. ed-Dînâr, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, Ebû Hamdûn et-Tayyib, Ebu'l-Hâris el-Bağdâdî, Kisâî'nin üç ravisi, Hamza, Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir b. Ayyâş, İbn Amr, Übey b. Ka'b ve İbn Mihrân el-A'meş ile birlikte Zeccâc, Ferrâ, Taberî ve Ebû Mu'az en-Nahvî de نَاخِرَةَ “*nâhirah*” şeklinde med ile kıraat etmeyi râcih bulmuşlardır.⁷⁴ İbnü'l-Cezerî'nin belirttiği üzere bu kelimenin kıraati noktasında İmam Kisâî'den bu iki vecih de sâdır olmuştur.⁷⁵

نَخْرَةَ ve نَاخِرَةَ kelimelerinin her ikisinin de sahih iki lügat olduğu belirtilmiştir. Fakat manaları hakkında iki görüş aktarılmıştır. Birinci görüşe göre her iki durumda da kelime aynı

⁷¹ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kirâ'âti'l-'Aşr (nşr. Muhammed Temîm ez-Zağbî), Dâru'l-Hedy, Cidde 1414/1994., t. 32.

⁷² en-Nehhâs, *İrâbü'l-Kur'ân*, 5/74; el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/87; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 12/847; es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/337; İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb*, 785; el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, 10/171; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân*, 165.

⁷³ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İrâbüh*, 5/278; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 670-671, İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb*, 38.

⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/398, İbrahim b. Hasen, *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb*, 38.

⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 398.

manaya gelmektedir. İkinci görüşe göre ise bunlar iki farklı manaya gelen kelimelerdir.⁷⁶ Fahreddin er-Râzî'nin aktardığına göre Ebû Ubeyde (ö. 209/824) نَخْرَةٌ şeklindeki, elifsiz okunuşu tercih etmiş ve şöyle demiştir: “Biz, kendisinde çürümüş kemiklerden bahsedilen hadislere baktığımızda, orada bütün kemiklerin, “nahirah” (çürümüş) kelimesiyle sıfatlandırıldığını görmekteyiz.” Ebû Ubeyde'nin dışındakiler ise, نَاخِرَةٌ şeklindeki okunuşun da doğru bir lehçe olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ahfeş, Ferrâ ve Halil b. Ahmed bu görüştedirler. Fakat ikisinin ayrı lügat olduğunu iddia edenler نَاخِرَةٌ kelimesinin içi boşalmış ve rüzgâr estiğinde kaval gibi bir ses çıkaran kemik olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre نَاخِرَةٌ kelimesi uyuyan ve boğulan kimsenin çıkardığı hırıltı gibi ses çıkaran manasındaki نَخْرٌ masdarından olup çürümek manasına gelen نَخْرٌ masdarından değildir.⁷⁷

Sonuç

Hız. Ömer'den rivâyet edilen kıraatlerin Kur'ân yorumuna etkisini ele aldığımız bu çalışmada pek çok eseri araştırmak suretiyle elde ettiğimiz kıraatler incelendiğinde bu kıraatlerin büyük ölçüde manaya bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Farklı okunmuş olsa bile genelde ayetler mana itibarıyla birbirinden çok farklı olmamaktadır. Bu kıraatler bazen bir kelimenin farklı vecihleri olarak sâdır olurken bazen de mütevâtir halinden tamamen farklı bir kelime getirilerek okunmuştur. Bunların tefsiri bir mahiyette açıklayıcı ifadeler olduğunu da burada mutlaka belirtmek gerekir.

Kıraat ilminde usûl olarak adlandırılan özelliklere muasır araştırmacılar fonetik özellikler demektedir. Hız. Ömer'e nispet edilen rivâyetlerde de fonetik özellik barındıran kıraatler mevcuttur. Bu fonetik özelliklerin zaman zaman manaya etki ettiği bazen de hiçbir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Tespit edildiği kadarıyla kendisinden nakledilen kıraatlerin büyük çoğunluğunun şâz olarak kabul edildiği ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni söz konusu nakillerde kıraatlerin sahih kabul edilme ölçülerinden bazılarının bulunmayışındandır. Bu sıhhat ölçülerinden genellikle senedin muttasıl olma şartı tam anlamıyla yerine gelmediğinden söz konusu nakillerin sahih/mütevâtir kıraat olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde sadece Hız. Ömer'e değil başka pek çok sahabeye nispet edilen kıraatlere de rastlanmıştır. Aktarılan bu rivâyetlerin senedsiz oluşu söz konusu rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır. Kimi sahabenin kıraati çalışılmışken pek çoğu da araştırmacıların gayretlerini beklemektedir. Kanaatimizce sahabenin kıraatine yönelik çalışmalar artırılmalı, tefsir kaynaklarında nasıl değerlendirildikleri araştırılmalıdır.

⁷⁶ Ebû Ali el-Fârisî, *Kitâbü'l-Hüccce*, 6/371; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, 10/673.

⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31/35-36.

Kaynakça

- Abdulâlî el-Mes'ûl. *Mu'cemu mustalahâti ilmi'l-kırââti'l-Kur'âniyye*. Kahire: Dâru's-selâm, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ruveys". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-Me'âni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Atmaca, Gökhan. *Hz. Ömer'in Kur'ân Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî. *İthâfû Fuzalâ'i'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erba'ate'aşer*. thk. Enes Maherah. Lübnan: Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Dağ, Mehmet. *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Demircigil, Bayram. *Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'an Tefsirine Katkısı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- Ebû Ali el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr. *Kitâbü'l-Hüccce li'bn Hâleveyh fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*. Thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycâtî. Şâm: Dârü'l-Me'mun li't-Türâs, 1987.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-Muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl vd. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1992.
- ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *Câmi'u'l-Beyân Fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatu's-Şârîka, 1428.
- ed-Dânî. *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırââti's-Seb'a'l-Meşhure*. thk. M. Kemal Atik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1999.
- ed-Dânî. *et-Teyisîr fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1984.
- Erdal, Muhammet Ali. *Hz. Ömer' in Tefsir Rivayetleri*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. Muhammed Avd. Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân Tefsîru Müşkîli İ'râbi'l-Kur'ân*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî - Ali En-Necdî Nâsîf. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1972.

- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kırâat-i Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Hatîb, Abdullatîf Muhammed. *Mu'cemu'l-Kırâât*. Dimaşk: Dâru Sa'diddin, 2002.
- Hın, Mustafa Saîd - Lahhâm, Bediu's-Seyyid. *el-Îdâh fî Ulûmi'l-Hadis ve'l-Istilâh*. Beyrût: Dâru'l-Beyrûtî, 2020.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib El-Muhâribî el-Gırnâti el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinî el-Mevsîlî el-Bağdâdî. *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırâ'ât ve'l-Îzâh 'anhâ*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf vd. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1999.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah Süleymân es-Sicistânî. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhammed b. 'Abduh. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh El-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. *el-Hücce fî'l-Kırâ'âti's-Seb'*. thk. Abdülâl Sâlim Mekrem. Kahire: Dâru's-Şürûk, 1399.
- İbn Hâleveyh. *Î'râbü'l-Kırâ'âti's-Seb' ve 'ilelühâ*. thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, ts.
- İbn Mihrân, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn en-Nîsâbûrî. *el-Mebsût Fi'l-Kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Sübeyyî' Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecmau'l-Luğa, 1980.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a*. nşr. "Şevkî Dayf". Kahire: Dâru'l-Meârif, 1980.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-Mesîr fî 'ilmi't-Tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2002.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrût: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1985.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetu'n-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr*. nşr. Muhammed Temîm ez-Zağbî, Cidde: Dâru'l-Hedy, 1414/1994.
- İbrahim b. Hasen. *et-Tefsîru'l-Me'sûr an Ömer b. el-Hattâb*. Dâru'l-Arabiyyeti'l-Kitâb, 1983.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-Î'râbü'l-Kur'ân. thk. Fâize bint Umar el-Müeyyed. Riyad: Mektebeti'l-Melik Fahd el-Vatani, 1995.
- Kurtubî, Muhammed B. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin li mâ Tezammenhû Mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm İtfeyyîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1964.

- Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye fi 'ilmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'ulûmih*. Kuveyt: Mecelletü'ş-Şeria ve'd-Dirasâtü'l-İslâmîyye-Câmiatü'ş-Şârîka, 1429.
- Mekkî b. Ebî Tâlib. *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırâ'âti's-Seb' ve 'ilelihâ ve Hucecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. Beyrût: Müessetü'r-Risale, 1987.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân. *Tuhfetu'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf*. nşr. Abdussamed Şerefu'd-Dîn. Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısrî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Mekke: Câmiatü Ümm'l-Kura, 1410.
- Özbek, Ömer. *Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-Gayb, et-Tefsîrü'l-Kebîr*. Beyrût: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 2000.
- Semîn el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî. *ed-Dürrü'l-Maşûn fi 'ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*. thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrât. Şâm: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî. *ed-Dürrü'l-Mensûr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993.
- Şahin, Davut. "Hasen, et-Tefsîru'l-Me'sûr an Umer b. el-Hattâb, ed-Dâru'lArabiyye li'l-Kitab". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 / 18 (Aralık 2010): 234-240.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-Kadîr: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'ilmi't-Tefsîr*. Beyrût: Dâru İbnü Kesîr, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Mahmûd Muhammed Şâkir. Beyrût: Müessetü'r-Risale, 2000.
- Uğur, Mücteba. "A'meş". *Tdv İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Tdv Yayınları, 1991.
- Yâsîn, Cemal Nu'mân Abdullah. "Kıraâtu Ömer b. el-Hattab radiyallahu anhu Cem'an ve Dirâseten ve Tevcihen". *Mecelletü'l-Bâhisü'l-Câm'iyyi li'l-'ulûmi'l-İnsâniyye* 38 (2019), 99-132.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*. thk. Abdülcelil Abduh Şelebî. Beyrût: Alemü'l-Kütüb, 1988.

Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekāvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Avnullah Enes ATEŞ / Cihan SUBAŞI

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study	: AEA (%60), CS (%40)
Veri Toplanması / Data Collection	: AEA (%60), CS (%40)
Veri Analizi / Data Analysis	: AEA (%60), CS (%40)
Makalenin Yazımı / Writing up	: AEA (%60), CS (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	: AEA (%60), CS (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.